

Firidun Şuşinski

Azərbaycanın musiqi xəzinəsi

A.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı–2015

MALİBƏYLİ CÜMŞÜD

Keçmişdə, xanlıq dövründə içərisi sərnişinlərlə dolu dörd atlı ağ arabalar Yevlaxdan çıxıb, Bərdəni və Ağdamı keçərək zümrüt yamacların, yaşıl təpələrin döşündə yerləşən məğrur «Əsgəran qalası»na qalxardı... Burda arabacılar atlara su verdikdən sonra təpələrin arxasından burulub keçər, dağların döşündə ilan kimi qırılan daşlı-kəsəkli yolla daha yuxarılara qalxaraq qədim Xocalı kəndini adlayıb, «Yuxarı Xan bağı» karvansarasının qabağında dayanardılar... Burda sərnişinlər bir qədər dincəldikdən sonra onları gözləyən faytonlara minib Şuşaya, Gorusa tərəf, arabacılar isə «Xan bağı»nın bir verstliyindən sol tərəfdə, Qarabağın mənzərəli bir guşəsində yerləşən Malibəyli kəndinə yollanardılar...

Malibəyli keçmiş Şuşanın ən iri, abad kəndlərindən biri idi. Kəndə niyə «Malibəyli» deyirlər? Heç kəsə məlum deyil. Yaşıl ağaclar arasında gizlənən rəngarəng taxtапuşlu daş evləri, əzəmətli məscidi olan kənd, sağдан «Quşçular qayası», bir qədər aralı «Bağrı qan» dağı ilə, soldan isə dadlı tut bağları və seyrək meşəliklərə əhatə olunmuşdur. Malibəyli ilə «Xan bağı» arasındaki açılıq min bir rəngə çalır... Bu mənzərəyə tamaşa etdikcə, üzər gülür, qəlb həyəcanla dolur, gözlər dincəlir.

Malibəyli istər iqtisadi, istərsə də ictimai həyatı ilə də Şuşanın digər kəndlərindən fərqlənirdi. Burda hər cür şəraiti olan karvansaralar, əttar, baqqal, əllaf dükanları, hətta qız məktəbi belə, var idi. Bu kənd istedadlı, igid oğlanları və incəbelli gözəlləri ilə də məşhur idi. Malibəylilər xalq şənliliklərin təmtəraqlı keçirir, hətta teatr tamaşaları belə, göstərərdilər.

Malibəyli kəndlilərinin əksəriyyəti «arabacılıq»la məşğul olardı. Bu kənd dördatalı ağ arabaları ilə bütün Azərbaycanda məşhur idi. Malibəyli arabalarına Şuşa-Gəncə, Tiflis-Bakı, Şuşa-İrəvan yollarında tez-tez rast gəlmək olardı... Bu arabaların daimi dayanacaq yeri «Yuxarı Xan bağı»nın karvansarası idi. O vaxtlar istər sərnişinlər, istərsə də tacirlər bir yerə

getmək və mallarını aparmaq istəyəndə «Xan bağı»nın karvansarasına gələrdilər...

Karvansara sahibi Tanrıverdi kişi hər işə qabil və hər şeydən vaqif olduğu üçün onun dost-aşnası çox idi. O zaman Şuşadan Bakıya, Gəncəyə, Tiflisə, Şamaxiya gedib-gələn sərnişinlər, adlı-sanlı tacirlər, bəyzadələr və ziyahilar belə «Xan bağı» karvansarasında dincəldildilər. Qarabağın ziyahları, Şuşanın adlı-sanlı sakinləri, tacir və bəyləri tez-tez Tanrıverdi kişinin qonaqları olardılar. Burda həyat qaynayırdı,

Karvansaranın dincəlmək üçün rahat otaqları, aşxana və çayxanası var idi. Burda dincələn qonaqların tam istirahəti üçün karvansara sahibi Tanrıverdi kişi sazəndə dəstəsi də dəvət edərdi. Qarabağın bir çox məşhur çalıb-oxuyanları bu yoldan keşib-gedərkən istər-istəməz Tanrıverdi kişinin qonağı olar, burda çalıb-çağırardılar. Lakin karvansaranın daimi çalıb-oxuyanı məşhur-xanəndə Malibəyli Cümşüd idi. Cümşüd Malibəyli kəndindən olduğu üçün onu el arasında «Malibəyli Cümşüd» deyə çağırarmışlar. Hələ 4-5 yaşında ata-anasını itirən Cümşüdün uşaqlığı ağır ehtiyac, min bir əzab-əziyyət içərisində keçmişdi. Balaca Cümşüd altı yaşında nökərçiliyə getmiş, varlıların qapısında mehtərlik etmişdi. Sonralar o, arabacı köməkçisi olub, Şuşa ilə Yevlax arasında bir neçə il araba sürmüştü.

Cümşüdün uşaqlıqdan musiqiyə həvəsi vardı, təbiət ona gözəl səs bəxş etmişdi. Cümşüddə həm incə səs, həm də iti musiqi yaddaşı var idi. Mahniya bir dəfa qulaq asmaqla onu qavrayardı. Şübhəsiz ki, Cümşüdün muğam musiqisini əxz etməsində Qarabağın məclisləri ilə birlikdə yaşadığı karvansara həyatının da az-çox təsiri olmuşdur.

Lakin həyatında baş verən bir hadisə on altı yaşlı gəncin taleyini həmişəlik musiqi aləminə bağladı: bir gün... Novruz bayramı münasibətilə «Xan bağı» karvansarasında böyük canlanma var idi. Qarabağın bir çox adlı-sanlı adamları Tanrıverdi kişinin yanına gəlmişdilər. Gələn qonaqların arasında İran tacirləri də var idi... Karvansaranın geniş həyətində qulplu qazanlarda plov dəmlənirdi. Bir yanda ceyran ətindən çəkilmiş şişlər ocaq üstünə düzülür, digər tərəfdə isə aşpaz qadınlar kəsilmış saysız-hesabsız turac və qırqovulların tüküünü yolurdular...

Qonaqlıq çox şən və dəbdəbə ilə keçirdi... Lakin xanəndə Şahnaz Abbasın qəflətən xəstələnməsi qonaqları mayus etdi. Xüsusiylə, məclis

sahibinin qüssəsinin həddi-hüdudu yox idi. Başını itirmiş Tanrıverdi kişi bilmirdi nə etsin. O, yaxşı bilirdi ki, müsiqisiz məclisin heç bir qıyməti yoxdur. Hamını fikir aparmışdı. Birdən nökərlərdən biri dilləndi:

– Ağa, qoy xanəndənin xəstələnməsi heç də sizi dilxor etməsin. Bizim özümüzün xanəndəmiz var.

Tanrıverdi kişi yarı əsəbi, yarı maraq dolu nəzərlərini nökərə tərəf ćevirdi:

– Nə danışırsan, ə, bizzət oxuyan nə gəzir?

– Ağa, var, özü də yaxşılarından...

– O kimdir, ə?...

– Arabaçı Cümşüd.

Cümşüd adını eşidən Tanrıverdi kişi daha da əsəbiləşdi:

– Ə, nə sarsaq danışırsan, yetim Cümşüd hara, oxumaq hara?

Yazlıq nökər ağasını inandırmaq üçün başladı and içməyə.

– Ağa, o Əlinin qeyrətli oğlu, həzrət Abbas haqqı, doğru sözümdür.

Cümşüd yaman oxuyandır.

Ağa ilə nökərin mübahisəsinə son qoymaq üçün tarzən Balıcalı Baxşı yerindən qalxdı:

– Ay Tanrıverdi, niyə nökərin sözünü qəribliyə salırsan? Məgər arabaçıda səs olmaz? Əshi, mən Malibəyli arabaçılardan o qədər yaxşı səsi olana rast gəlmışəm ki... Nə olar, qoy Cümşüd gəlsin, oxudaq. Yoxsa, xanəndəsiz nə məclis?

Qoca tarzənin sözü hamının ürəyindən oldu... Cümşüdü çağırıldılar. Tarzən Balıcalı Baxşı tələsik tari torbadan çıxarıb, arabaçıya müraciət elədi.

– Oğlum, nə oxuya bilərsən?

Cümşüd:

– Ürəyin nə istəyirsə, onu çal.

On altı yaşı gəncin belə ötkəm cavab verməyi tarzəni daha da sevindirdi:

– Onda bizim üçün bir «Segah» oxu.

Gəncin zil səsi, uzun nəfəsi və sürəkli zənguləsi hamını heyran etmişdi. Qoca tarzənin şadlığının həddi-hüdudu yox idi. Cümşüd olduqca sarbast oxuyurdu. Hatta zil pərdələrə qalxanda belə, onun sıfatında, üzündə heç bir dəyişiklik görünmürdü. Diksiyası olduqca aydın, həm də

rəvan idi. Cümşüd sürəkli, coşqun zəngulərlə muğamın zilinə qalxıb, tarın son pərdələrində ustadlara məxsus guşəxanılıq etdikcə məclisi alqış sədaları bürüdü.

Qoca tarzən sevincindən bilmirdi nə etsin. Gəncin qeyri-adi qabiliyyətindən vəcdə gələrək gözləri yaşarmış halda dilləndi:

– A bala, başına dönüm, bir «Şahnaz» da oxu!

Tarzənin xahişi hamının ürəyindən oldu. Cümşüd «Şahnaz»ı da gözəl oxudu. Qavalı yerə qoyanda məclisin hər yanından onun başına qızıl-gümüş pullar dolu kimi yağırdılar...

Məclisin başında əyləşən tacir Məşədi Nəcəfqulu Cümşüdü təbrük edib dedi:

– Oğlum, Allah-taala səni ata-anasız qoysa da, bir tərəfdən sənə böyük dövlət bəxş edib. Dünyada gözəl səsdən böyük dövlət nə ola bilər?! Sabahdan arabaçılığı burax. Biz xoşbəxtik. Nəhayət, bizim kənddən də oxuyan çıxdı.

Sonra tacir Məşədi Nəcəfqulu əlini cibinə saldı, bir yüzlük çıxarıb, tarzən Baxşıya verdi və sözünə davam etdi:

– Baxşı, səhər Cümşüdü özünlə apar Şuşaya, orda sədəfli bir qaval sifariş ver. Özün də daha səhərlər kənddən çıxanda bir daha Şuşaya yox, düz bura – «Xan bağı»na gəl. Bizim karvansarada əlib-çağırıın...

Bir neçə gündən sonra Malibəyli kəndinin sakinləri əynində çit arxalıq, zoğalı çıxıa, belində gümüşü kəmər, başında buxara papaq, əlində sədəfli qaval tutmuş bir cavan oğlan gördülər. Artıq bu oğlan mehtər-arabaçı Cümşüd yox, xanəndə Cümşüd idi...

Son dərəcə gözəl və məlahətli səsə malik olan bu nəğməkar Malibəyli məclislərinin bəzəyi və yaraşığı olur. O zaman bu kənddə toy şənlikləri böyük təmtəraqla keçərdi. Odur ki, Həsənəqə, Şahsənəmoğlu Yusif, Şəkəroğlu Kərim, tarzən Ələsgər, Mütrüb İsmayıll, kamançaçı Qaraçı Hacı bəy kimi məşhur müsiqiciləri Malibəyli kəndinə tez-tez dəvət edərdilər. Cümşüd bu böyük şənətkarları dirləməkdən doymazdı.

Şuşanın müsiqi həyatı da Cümşüd üçün böyük məktəb olmuşdu. O dövrdə gəlinin cehizini mütləq Malibəyli arabalarında aparardılar. Buna görə də Qarabağda toy mövsümü başlanan gündən Cümşüd uzaq səfərə yox, məhz toylara gedən qonaqları, köçən gəlini, onun cehizini öz arabasında daşıyar və istər-istəməz bu toy şənliklərində əlib-oxuyan

xanəndələri diqqətlə dinləyərdi. Şübhəsiz ki, Cümşüdün bir xanəndə kimi formalaşmasında bu xalq məclisləri az rol oynamamışdı.

Malibəyli Cümşüd bir neçə il tarzən Balıcalı Baxşı ilə "Xan bağı" karvansarasında çalıb-çağırdıqdan sonra, artıq 20-21 yaşlarında Qarabağ məclislərinə bir xanəndə kimi dəvət olunur. O, dəstgahları özünəməxsus bir üslubda ifa etməklə, Azərbaycan müğamlarının töbiətində olan musiqi dramatizmini emosional təsirli ifadə ilə dinləyicilərə çatdırırdı. Bu cəhətdən onun oxuduğu «Orta mahur»u, «Şüstər», ritmik müğamlardan «Heyratı», «Ovşarı», «Qarabağ şikəstəsi» və s. səciyyəvidir. Cümşüd həmin müğamları sənətkarlıqla oxuyardı. Cümşüd kənddən çıxdığına görə həmişə kənd toyularına meyl edərdi. Buna görə də o, qədim el mahnlarının ifasına xüsusi diqqət yetirərdi. Çünkü o vaxtlar müğamlara nisbətən el havaları kənd camaatinin ruhuna daha uyğun gəldi. Bunu nəzərə alan xanəndə «Ay dərya kənarında», «İstikanın deşilsin», «Gəlirəm, gedirəm, xəbərin olsun», «Ay bala Fatma», «Qapıda duran mənəm mən», «Məni dövri fələk qoymuş», xüsusiylə, «Məmələr» mahnısını daha çox oxuyardı:

...Üzünə ay desələr, xəsil olur ay,
Qaşına yay desələr, olmaz ona tay.
Ləbinə qırmızı gül desəm, xətadır,
Ləl, yaqt nədir ondan da bahadır.

Malibəyli Cümşüd qəzəl, qoşma seçməkdə də mahir idi. O, həmişə xalq ruhuna uyğun sadə, mənali, xalqın başa düşdüyü dildə yazılmış şeirlər oxuyardı. Xanəndə ən çox Vaqifin, Natəvanın, Aşıq Ələsgərin ırsına müraciət edərdi.

25-30 yaşlarında bir xanəndə kimi Qarabağda şan-söhrət qazanan Cümşüdün sorağı Şirvan elinə də çatır. Mahmud ağa onu Şamaxiya dəvət edir. Cümşüd bir neçə ay Mahmud ağanın qonağı olmuş, görkəmli musiqişünasın qurduğu məclis və müsabiqələrdə özünü kamil bir xanəndə kimi Şamaxının musiqi xiridarlarına təqdim etmişdi.

Məşhur müğənni bir neçə dəfə görkəmli tarzən Cavad bəy Əlibey oğlu ilə İranın Təbriz, Rəşt, Ənzəli və Qəzvin şəhərlərinə toy məclislərinə dəvət olunmuşdu. O hər yerda Azərbaycan musiqisinin incəliklərini,

təravətinə, Qarabağ xanəndəlik məktəbinin söhrətini bir daha nümayiş etdirmişdi.

Malibəyli Cümşüd də Şuşada verilən opera tamaşalarında və «Şərq konsertləri»ndə yaxından iştirak edirdi. Onun yaxından iştirakı ilə 1909-cu il noyabrın 7-də və 1910-cu il mayın 23-də Malibəyli kənd məktəbinin şagird və müəllimləri iki dəfə ədəbi-vokal gecəsi təşkil etmişdilər. Birinci gecədə 50 manat qızıl pul yığılib, o zaman Novoçerkassk universitetində oxuyan tələbə Mir Həsən Vəzirova göndərilmişdi. İkinci gecədə isə 41 manat 38 qəpik pul yığılib, tələbələrin ehtiyacına xərclənmişdi.¹ 1912-ci ilin fevral ayında Malibəyli kəndində ikisiniqli məktəbin nəzarətçisi Məmməd bəy Qarayevin rəhbərliyi və təşəbbüsü ilə müəllimlərdən Mir Mehdi Ağamirovun, Simon Tatarinovun və xanəndə Cümşüdün iştirakı ilə tamaşa göstərilmişdi. Tamaşada yığılan pul qız məktəbində oxuyan tələbələrin ehtiyacına sərf edilmişdi.² 1913-cü ildə Azərbaycanda məşhur bir xanəndə kimi tanınan Malibəyli Cümşüd Kiyevə – «Ekstrafon» aksioner şirkəti tərəfindən səsini vala yazdırmaq üçün dəvət edilir. Cümşüd Kiyevə gedərək «Segah», «Mahur», «Rast», «Şikəsteyi-fars» müğamlarını və bir neçə təsnifi məharətlə oxuyub, qrammofon valına yazardır.

Görkəmli xanəndə Malibəyli Cümşüd 1915-ci ildə təxminən 70 yaşlarında Şuşa şəhərində vəfat etmişdir.

1. Bax: "Zakavkaze" qəzeti, 1910-cu il, 7 aprel, № 75.
2. "Zakavkazskaya Reç" qəzeti, 1912-ci il, № 49.